

Vearalden Olmai – Världens Man – Frey eller Kristus?

Abstract

Artikeln kretsar kring ett gudomligt väsen, *Vearalden olmai*, som är svårtolkat. Källorna kring detta väsen härstammar samtliga från Norge, företrädesvis från sydsamiskt område, och är nedtecknade av missionärer på 1720-talet.

Vearalden olmai blir också kallad "Rararet" eller "Radien", och båda dessa namn är, liksom *Vearalden olmai*, inlånade från nordiskan och betyder 'rådare'. Detta väsen har ytterligare ett namn, "Mailmen radien", språkligt sett en finsk-nordisk sammanställning. I tidigare forskningsarbeten har gudomen blivit identifierad med den nordiske mytomspunne fruktbarhetsguden Frey, som kallas *veraldar gođ*, 'världens gud'.

Vi kan också se det så här: samerna var ursprungligen ett naturfolk, de såg naturen som givare och tagare. Solen gav ljus och värme till allt levande – och ansågs därför vara moder för allt levande –, åskan gav förebud om vatten och vinden fördelade det naturen producerade. Vissa fjäll eller stora områden uppfattades som speciella och blev därför förklarade "heliga". Ett sådant område bevakades av en rådare som man offrade till vid en närbelagen sten, eller så snidade man till en björk vars rotknöl vändes uppåt. En regel tillämpades också; kvinnor hade inte tillträde till dessa områden.

Artikeln argumenterar för att *Vearalden olmai* sannolikt inte representerar inlånade föreställningar om vare sig Frey eller Kristus – såsom föreslagits i äldre forskning – utan var ett inhemskt samiskt mytiskt väsen som mer kan beskrivas ha "rådarens" roll i en naturfolksreligion.

Denna artikel publicerades första gången år 1991 i en hyllningsskrift till professor Åke Hultkrantz,* som var en stor kännare av olika religioner bland Nordamerikas urfolk. Men professor Hultkrantz var också djupt intresserad av det nordiska urfolket samerna och skrev några, inte så djupgående, artiklar om samernas syn på den "andra verkligheten". Han följde då det mönster som länge varit och fortfarande är rådande; termen *samer* gäller för hela den samiska befolkningen, både de västnordiska (d.v.s. de norska) och de östnordiska (d.v.s. de svenska och finska) samerna. Det som skrivits om de norska samerna, alltifrån fornaldarsagorna (ca 1100–1300-tal) fram till 1700-talets kristna missionsberättelser har hittills fått gälla som "samernas religionshistoria". Genom mångaåriga studier av både tidigare och nyare källor har jag förstått att "samisk religionshistoria" är lika mångfacetterad som "samisk språkhistoria". Mitt stora intresse är nu: fanns

det en mission bland samerna eller fanns det flera, liksom det fanns bland till exempel Nordamerikas eller norra Sibiriens urfolk?

Solna i september 2015
Louise Bäckman

* Louise Bäckman, Ulf Drobin & Per-Arne Berglie (utg.), *Studier i religionshistoria: Tillägnade Åke Hultrantz, professor emeritus den 1 juli 1986* (Leberöd 1991) s. 71–96; senare även publicerad i Louise Bäckman, *Studier i samisk religion* (Stockholm 2013) s. 69–94. Artikeln publiceras här med välvilligt godkännande av Peter Jackson, redaktör för Religionshistoriska jubileumsserien, Stockholms universitet, och författaren. Referenssystemet har konverterats till det som gäller för denna antologi och något enstaka korrekturfel har rättats till. I övrigt presenteras artikeln här i originalskick (red:s anm.).

I de etnografiska källskrifterna från 1700-talets första hälft, vilka behandlar samiska pre-kristna trosföreställningar uppräknas en rad gudanamn som är intressanta och som alltid varit föremål för olika spekulationer. Uppgifterna härstammar framför allt från de missionärer som utgick från Trondheimsmissionen vid denna tid och alla tycks vara inspirerade och påverkade av en enda man,

Thomas von Westen (1682–1727)

från 1716 ”lektor i Trondhjem och vicarius missionis”,¹ som har fått epitetet ”lapparnas apostel”. Efter tre missionsresor bland samerna fann han det nödvändigt att intensifiera kristianiseringen och skriver till ”prästerskapet i Jämtland etc.” ett brev, daterat den 11 mars 1723 där han meddelar några gudanamn jämte trosföreställningar och han säger: ”Mand maa forfærdes ofver de græsslige vildfarelser som har gaaed i svang blandt finner og lapper hidintil og har icke magen hos mange hedninger. De fornemste af de omvendte finners bekiendelser er a) de mange afguder de hafve haft, *Radienatsie*, *Radiengiedde* s. [eller] *Væraldenolmai* [...]”.²

1 Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910) s. XIII.

2 Thomas von Westen, ”Thomas von Westens bref till prästerskapet i Jämtland etc. den 11 mars 1723”, i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910) s. 1f.

Två samisktalande fick i uppdrag att tyda von Westens uppgifter och förklara gudarnas funktioner: Kerstin Jakobsdotter från det sydsamiska området och Paul Samilin, en ung studerande same från Lule lappmark. Kerstin Jakobsdotter, som förmodligen hade en knapphändig och bristfällig skolgång bakom sig tycks inte känna till några detaljer kring gudanamnen eller också förstod hon inte det skrivna.³ Paul Samilin däremot vet desto mera och han förklarar att *Radien* eller som det heter i ”Missionerens bref *Radienatse*” är den gud som skapar människans ”anda” och det är också till honom som en människa antvaras efter döden. *Radiengedde* förklarar han vara renarnas beskyddare. ”*Varalden olmai*” skriver han, ”kommer eller deriveras af werald, som betyder thenna världen, och ålmai, man, och bemärcker altså en gud, hwilckens macht är stor, och denne säjes styra och regera werlden; dock forstå lapparne med varalden olmai icke den rätta och sanna guden; utan en annan mächtig gud, oansedt de icke wilja tilstå det”.⁴ Samilin hade en förhållandevis god skolunderbyggnad.

Enligt Jens Kildal (se nedan) härstammar följande uppräknade funktionsgudar även från von Westens hand. Dessa namn bär en nordlig språklig prägel:

”Maylmen radien – Verdens raadere (denne er Jupiter.) Kirva radien – Raabs raaderen (Kiorva radien maae raabe Maylmenradien om hielp udj raaden over verden, saa Kiorvaradien er en under-raader over verden, og er en gud for jordens grøde. Denne er Saturnus.)”⁵

(Ordens språkliga karaktär redovisas nedan.)

Vi skall dock först för ordningens skull notera de gudomligheter vilka har anknytning till denna artikel som

3 Kerstin Jakobsdotter, ”Kerstin Jakobsdotters uttydning af de lapska orden i von Westens brev”, i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910) s. 8–11.

4 Paulus Samilin, ”Paulus Samilins uttydning af de lapska orden i von Westens bref”, i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910) s. 12.

5 Jens Kildal, ”Afguderiets Dempelse, og den Sande Lærdoms Fremgang” [red. av Marie Krekling], i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter* (Oslo [1730 och senare] 1945) s. 105; eller i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910) s. 97.

1600-talets källförfattare

meddelar. Här finner vi få gudanamn eller appellativer men i ett tingsprotokoll från år 1688 som gällde en visitation i Pite lappmark finns nedtecknad en bekännelse av den omkring 60-åriga ”Lars Nilsson från Norrvästerby”. Han förklarar inför utfrågaren att han har ”3:ne af gudabilder af trä: den första Thor eller åskan, den andra Thors eller åskans ängel, den tredje *världens man* (min kursivering) eller gud”.⁶ Av beskrivningen av dessa gudomligheter att döma så befordrar dessa tre tillsammans tagna renlyckan i allmänhet. Lars Nilsson, som också sade sig bruka sin trumma på fäderneärvt vis, ville inte avsvära sig sina faders tro, och dömdes efter vissa turer till döden. Domen verkställdes den 4 april 1693. Parentetiskt skall sägas att denne Lars Nilsson var en av de få samer som avrättades efter rannsaking, vilket skedde under den tid då häxprocesser florerade i Norden och Europa i övrigt med många dödsdomar som följd.⁷

PETRUS NORÆUS, kyrkoherde i Silbojokk från år 1697 (Pite lappmark) beskriver offerhandlingar som riktades till Jorden för att be om skydd för renarna, särskilt under sommartid då hjordarna ofta besvärades av olika sjukdomar. Genom offret ville man också tacka Jorden för att hon ”först föder theras Renar”, men också för deras förökning. Offret skedde vid brunsttid, alltså under hösten. Ett ”Träbeläte” tillverkades, berättas det, som bestänktes med offerdjurets blod och placerades över det offrade köttet. På idolens bröst fastsattes därvid renens *Membrum genitale*. En anonym meddelare tillfogar till Norei berättelse: ”Detta Träbelele kallas *Weraldin Ollma* elller Wårdenes Man”.⁸

Visitationer av kyrkliga-religiösa förhållanden i lappmarkerna i Sverige var intensiva under 1680-talet. Detta hade sin grund i att Sverige under lång tid varit invecklad i europeisk storpolitik med en deklination av svensk stormaktstid. Man hade helt enkelt inte haft tid att fullfölja de krist-

6 E.W. Bergman, ”Anteckningar om lappmarken, särskildt med hänseende till kristendomens införande därstädes”, *Historisk tidskrift* 11, (1891) s. 230.

7 Carl-Martin Edsman, ”A manuscript concerning inquiries into witchcraft in Swedish Lapland (”Trolldomsrannsakingar i Lappmarken”) 1649–1739 by Erik Nordberg”, i Louise Bäckman & Åke Hultkrantz (red.), *Saami pre-Christian religion: Studies on the oldest traces of religion among the Saamis* (Stockholm 1985) s. 121ff.

8 Petrus Noræus, [Tillägg till O. Graans relation], i Karl B. Wiklund (red.), *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svensket folkliv* 17:2 (Uppsala [1690-t.?] 1899) s. 66.

ningssträvanden som Gustav Vasa hade igångsatt, om än ganska blygsamt. I mitten på 1680-talet upptäcktes dock att kristendomen egentligen inte hade en stark ställning bland samerna, många ställde sig fortfarande avvisande till den nya religionen. Därför igångsattes dessa lagmans-ting som skulle avslöja den gamla religionens fasta förankring i samiskt kulturliv.⁹ Man kan säga att von Westens missionsresor i de norska lappmarkerna ett kvarts sekel senare byggde på en likartad upptäckt.

Hans Skanke (1679–1739)

var en god medhjälpare till von Westen i hans missions- och lärargärning och redigerade efter von Westens död dennes skrivna material i sin ”Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ” och i ”Pars Prima” därstädes redogör han för samiska trosföreställningar som de förelåg i materialet. I likhet med von Westen själv utgår han från en trummas symboler, vilken trumma dock har gått förlorad. Skanke är emellertid medveten om materialets svaghet, för, menar han, kulturkontakten mellan skandinaverna och samerna har satt sina spår och skapat en synkretistiskt färgad religion eller ”en sammenflikket Religion” som han uttrycker det. Förutom de ”Superstitiones væsener og maader” som är inhemskt samiska har den förkristna skandinaviska religionen färgat den samiska liksom att här finns också mycket av katolskt religiöst gods inmängt. ”[M]eest af frygt og for at passere for bædre end de vare, som ded folks viis er,” har de ”assueret og besmykket deres afgudiske Religion og Trolddom med eendeel af den Norske Kirkes Christendom og Stiftelser, saadanne som de under Pavedømmet haver været indrættede,” skriver han.¹⁰ Skanke är också klar över att det föreligger variationer ”ti der er ingen Lap eller Find, som jo er samfundig i den vantroo om de afguder og djevlskab, som ved de characterer betegnes”.¹¹

Samerna höll några av sina gudar, fortsätter Skanke, som ”*Wærol-*

⁹ Rurik Holm, ”Den svenska missionen bland lapparne och dess möte med lapparnes religion”, *Kyrkohistorisk årsskrift* 20 (1919) s. 333f.

¹⁰ Hans Skanke, ”Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ: Pars Prima: Anlangende de Nordske Lappers Hedendom og Superstitioner” [red. av O. Solberg], i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter* (Oslo [1728–1731] 1945) s. 179f.

¹¹ Skanke ([1728–1731] 1945) s. 181.

diske eller Over-Himliske” och dessa var de högsta och största och deras namn var *Radienatsie* och *Radienkjedde* eller *Rararakjed*. Dessa har makt över himmel och jord, över alla andra gudar liksom över allt folket och över allt som finns på jorden. *Radienatse* betyder makt och ursprung [”atsie” torde dock hänsyfta på ordet för fader]. *Radienkjedde* resp. *Rararakjed* är hans son som av sin fader fått ”Makt og commission” att skapa, frambringa och upprätthålla alla ting.¹² Denna spekulation betraktar Skanke som ett resultat av katolskt inflytande och den alluderar på den kristna treenigheten, inmängd då bland eget arvegods. För, framhåller han det finns nåjder (shamaner) som anropar treenigheten under benämningarna ”*Jubmelen-atsie* – – – Gud Fader, *Jubmelen barne*, Gud Søn, og *Jubmelen-ailes-Woeigni*, Gud den Hellig And”,¹³ och på trummorna tecknar man symboler av dessa gudomligheter. (Benämningen *Jubmele/Ibmel* är reserverad för den kristne guden.)

Jens Kildal (1683–1760)

var stationerad som missionär i Salten från 1721 och hans distrikt omfattade också Folderne, Tysfjord och Ofoten, inom vilka områden samerna talade det Lule-samiska idiomet, något som avspeglas i hans redogörelse. Han var också en nära vän till och förtrogen med von Westen som hade stor tillit till honom. Kildal var en nitisk missionär och i egenskap av ledare för arbetet inom dessa distrikt och instruktör för medmissionärer författade han instruktioner, där han också ger sin version av de samiska gudomligheterna. Man kan dock se att Kildal är starkt influerad av von Westen, och han tillfogar att mycket av det han vet har han fått från sin vän och lärare. Förmodligen har han också gjort egna ”undersökningar”. I ”Appendix” till ”Afguderiets Dempelse, og den sande Lærdoms Fremgang ...” får vi bl a inblick i von Westens arbetssätt och där gör han också en sammanfattning av samisk trosföreställning under 7 ”Poster”, som är ”noget af de groveste afguderiets Poster ...”

”*Maylmen radien*”, skriver han ”er lappernes overste gud” som är ansvarig för en människas skapelse och fortbestånd, för världens upprätt-

¹² Skanke ([1728–1731] 1945) s. 182.

¹³ Skanke ([1728–1731] 1945) s. 186.

hållande och för renens regenerering. Guden har sin boning högt över alla andra ”oppe under stiernene”. För att kunna upprätthålla världen har Maylmenradien en stötta till sitt förfogande, *Maylmen stytto*, som i offerhandlingarna till honom får sin konkretisering i en pelare av trä som blodbesmörjs. Vid alla animala offer, oavsett till vilken gudom det sker smörjs ett trä med blod av djuret och guden får hornen, djurets pudenda (kniv), en bit av tungan, lungorna, hjärtat jämte alla benen, som skall vara obrutna enligt den beskrivning Kildal ger.¹⁴ Med orden ”pudenda (kniv)” vill uppgiftslämnaren sannolikt påvisa ett slags fertilitetskulthandling, för kniv betyder i dialekt- eller vulgärspråk ibland ”det mandlige avlelem (Penis)”.¹⁵

I den övriga beskrivningen av offret framhåller Kildal guden ”*Kirvaradien*, en gud for iordens grøde” (längre fram i beskrivningen ändrar han till *Kiorvaradien*).¹⁶ Denne gud är alltså växtlighetens beskyddare men har ingen sonlig anknytning till Maylmenradien, utan sägs vara ”mindre” än denne och symbolen för *Kiorvaradien* placeras på en punkt på trummans membran som markerar denna underlägsenhet.¹⁷

I en beskrivning av en trummas symboler, som tillskrivs Kildal men som kan härstamma från von Westen själv, heter det: ”De almindeligste Guder af dem som staa afmaled paa Runbommen er *Radien* (Verdens Mand) den fornemste ...” Denne bor ”iblandt Stiernerne” och är ansvarig för människans tillblivelse. Det heter dock vidare att ”*Radien* opholder og Verden at den skal ikke needfalde, saasom Hand giver Lykke til Regn. Denne Gud, eller rettere at sige Dievel, er som Jupiter for Hedningerne, den overste og største Gud ...” Vid offer till denne ”Verdens Mand” är det ”stöttans” blodbesmörjning som är det viktiga; här förekommer alltså ingen ”pudenda”. Dessutom är det ett kvinnligt väsen som står för ”fjällens grönska”, *Rananejd*.¹⁸

Här är alltså *Radien* förklarad som Världens Man.

14 Kildal ([1730 och senare] 1945) s. 135, 141.

15 Se Verner Dahlerup, *Ordbog over det danske Sprog* (Köpenhamn 1918–1956): kniv.

16 Kildal ([1730 och senare] 1945) s. 141f.

17 Kildal ([1730 och senare] 1945) s. 141f.

18 Jens Kildal, ”Jens Kildals [...] beskrivelse om runebommen”, i Ove Dahl (red.), *Biskop Gunnerus' virksomhed fornemmelig som botaniker ... 3: Tillæg 2: Uddrag af Gunnerus' brevveksling ...: Hefte 2* ([före 1759] 1897) s. 48f.

Johan Randulf

var kyrkoherde på Närö under tiden 1718–1727 och stod också von Westen nära. Han författade det s k Närö-manuskriptet där han ger en förklaring till symbolerna på en trumma, som gått förlorad som så många andra vid denna tid. Den trumma han gör bruk av, förmodligen tillsammans med von Westen själv, härstammade från Rödöy, och avslöjar alltså spekulationer av en ”siø”-same. Samerna som bodde vid kusterna var både havsfiskare, jägare och enkla jordbrukare i likhet med, och kanske i nära samarbete med, de norska kustborna. Därtill kan de ha haft en viss tamrenskötsel. De var också goda båtbyggare, en konst som man vidareutvecklade till mästerskap genom kontakten med sina nordiska grannar, för vissa båttermer har nordisk anknytning.

De förnämsta gudarna var enligt Randulf ”*Hora Galles*”, densamme som ”de gamle Norske Hedninger kaldede *Thor* Gud”. Denne gud beskyddade renarna mot åska och rovdjur, gav jaktlycka och bekämpade hotande fiender. Den andre store guden ”nest effter *Hora Galles*” kallades ”*Waralden olmay*, det er Verdens Mand”. Han framställs som den store fruktbarhetsguden som befordrade växtligheten både till havs och till lands, där speciellt bondens gröda och fjällens grönska låg under hans domvärjo. Särskilt ”Siøe-Finnerne” tillbad denne gudom för lycka på havet men för övrigt befrämjade ”*Waralden olmay*” också renarnas fruktsamhet; ”alt hvad som enten kand voxe eller aufles” beskyddades av honom. Treenigheten fullbordas enligt Randulf av ”*Bieka galles*, den sterke Vindens Mand”, som var herre över vindarna i världen.¹⁹

Övriga författare

som vi finner i kretsen kring von Westen och Trondheimsmissionen utelämnas här, emedan de förmedlar samma uppgifter om än i andra ordalag. Dock skall här göras ett undantag för den nitiske kyrkoherden Henrik Forbus på svensk sida. Den tidigare nämnde Jens Kildal gjorde

19 Johan Randulf, ”Relation Anlangende Find-Lappernis, saavel i Nordlandene og Findmarken som udi Nummedalen, Snaasen og Selboe, deres afGuderier og Sathans Dyrkelsel”, i Just Qvigstad (red.), *Kildeskrifter til den lappiske mythologi* 1 (Tronheim 1903) s. 6ff.

en resa i de svenska lappmarkerna då han medförde sitt och von Westens material om samiska gudar och om samiska föreställningar kring existentiella frågor vilka man funnit på norsk sida. Han ville göra det svenska prästerskapet uppmärksamt på dessa förhållanden.

Henrik Forbus (1674–1737)

kyrkoherde i Neder-Torneå från 1705 fick ta del av Kildals material. Han blev förvånad, förskräckt och intresserad och kom att med iver söka utforska samiska föreställningar på svenskt område och att arbeta på samernas omvändelse till kristendomen. I vad mån Forbus har ett eget insamlat material från de svenska samerna att meddela är svårt att avgöra, materialet tycks spegla de förhållanden han fått inblick i via Kildal. Här skall dock citeras ur hans korrespondens och skrifter. Efter Kildals besök (1727) skriver Forbus till Kungl. Maj:t i ett brev, daterat 29 mars 1727 en ”berättelse om den norska lappmissionen och lapparnas hedendom”, för vilket han redogör i 5 punkter. En av dessa punkter är ”10. Skal en del Gudar hafwa sit tilhåld högst med Stjernhimmelen” och dessa är skriver han: ”*Radien*, den förnämsta, så kallad i Uhmeå Lapmark och Barsen [Vefsen i not], *VeraldenRad* i Jukkasjerf, *WeraldenOlmai* i Arioplog och Pitheå Lapmark, betre söder *Radien*.” Han tillfogar också ett annat gudanamn *KjewaRadien*, men, skriver han, denne är ringare än *Radien* och han interpreterar denne som *Radiens makt*. Längre fram i brevet heter dock denne gudom *KyrwaRadien*.

Radien, alias *VeraldenRad*, *WeraldenOlmai*, bestämmer framför allt över människans födelse och över hennes tillvaro efter döden, skriver Forbus, men gudens makt inkluderar också renlycka ”besynnerligen när han hålles för *KjewaRadien*”.²⁰

I en ”jämförelse mellan lapparnas och de klassiska folkens gudar” identifierar Forbus guden ”*Radien* ellr *KirfwaRadien*” som ”*werdenes man*”, som upprätthåller världen. Detta förhållande symboliseras i of-

²⁰ Henric Forbus, ”Prosten Henrik Forbus’ skrifvelse till K. M:t den 29 mars 1727 med berättelse om den norska lappmissionen och lapparnas hedendom”, i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm [1727] 1910a) s. 31f.

ferhandlingarna med en ”stod wid Offeraltaret”.²¹ Av Forbus skrivelser och brev framgår också att samerna hade livliga förbindelser med varandra över gränserna, varför det inte syns märkligt att vi finner ordet ”vearalden” även i Jukkasjärvi, där nordsamiska talades vid denna tid och talas alltjämt.

Ordförklaringar

Ovan relaterade gudabenämningar är nomina attributiva och inte nomina propria. Genom epitet söker man förklara den gudomliga funktionen för utfrågaren: guden är ”Härskare” (*Radien*), guden är ”världens/luftens/himlens rådarkare” (*Vearalden*), guden är ”världens etc. främste” (*olma/olmai*) och guden är ”växandets/djurens härskare” (*kiedde/kioarva/kjewä*). Ordens etymologier och grammatiska konstruktioner måste överlåtas till lingvister men vi kan göra vissa försök att identifiera dessa epitet.²²

Thomas von Westen och hans medhjälpare har hämtat ”bekännelserna” där dessa ord återfinns från samer på norskt område omfattande fylkena Sör- och Nord-Trøndelag, Nordland och Troms, dvs hos framför allt sydsamisktalande men också i viss mån hos de samer som talar lulesamiska. Vi finner också motsvarande om än knapphändiga uppgifter om likartade gudabenämningar hos samer på svenskt område med samma idiom, för nationsgränsen är ingen samisk språkgräns.

atsie/atzie etc., aettjie betyder fader och återfinns i alla samiska språk med samma betydelse. (De normaliserade orden återges på sydsamiska, där inte annat anges. Skälet till detta är de använda källornas proveniens. Ortografin följer Hasselbrink.)

kiedde/kjedd etc., osäkert. Wiklund menar dock att ordet kan ”kaum

21 Henric Forbus, ”Forbus’ jämförelser mellan lapparnas och de klassiska folkens gudar samt refutation af lapparnas afgudadyrkan”, i Edgar Reutersköld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm [före 1730] 1910b) s. 77.

22 Gustav Hasselbrink, *Südlappisches Wörterbuch* 2 (Uppsala 1983); Olavi Korhonen, *Samisk-svensk, svensk-samisk ordbok / Sádnigir’ji: Sámiigielas ruotagillii, ruotagielas sámigillii* (Jokkmokk 1973); Olavi Korhonen, *Bákkogir’je: Julevusaimes dárrui, dáros julevusaibmái / Lulesamisk-svensk, svensk-lulesamisk ordbok* (Luleå 1979); Eliel Lagercrantz, *Wörterbuch des Südlappischen: Nach der Mundart von Wefsen* (Oslo 1926); Eliel Lagercrantz, *Lappischer Wortschatz* 1–2 (Helsingfors 1939); Harald Grundström, *Lulelappsk ordbok: Lulelappisches Wörterbuch* 1–4 (Uppsala 1946–1954).

etwas anderes als 'wiese' [äng] bedeuten" och att sammansättningen Radien-Kiedde (se ovan) då betyder Radiens boning, dvs "himmel-riket",²³ men denna tolkning är osäker, emedan guden tillskrivs makt-utövande funktioner. Ordet torde snarare kunna vara en dialektvariant av *g'ijre* – *g'ijde* som betyder vår; guden beskyddar alltså vårens växtkraft. Jfr *kit* / *gida* vilket betyder vår på lulesamiska.²⁴

kirva/*kyrfwa*/*kiorva* etc., möjligen varierande (korrumperade) uttryck för *tjoarvie* som betyder hornkrona och är ett gemensamt ord i alla samiska språk. Att det bakom ordet *kirva* skulle dölja sig Freys tjänare Skírnir, som Krohn och med honom Haavio menar finner jag omöjligt att acceptera.²⁵

kjewa osäkert. Ordet torde dock också det vara relaterat till renen och kan möjligen häntyda på brunst. Utan att härvid binda mig vid en bestämd mening kan jag dock konstatera att verbet *giävot*/*geävot* (sydsam.) betyder att 1) "stampa med framfötterna och frusta skrämmande", dvs det sätt på vilket en rentjur betar sig under brunsttiden; 2) att para sig (om rentjur).²⁶

maylmen/*mailbmen*, máil'bmi betyder värld, väder, luft etc. och återfinns i nordsamiskan. Ordet är ett finskt ord och Wiklund menar att sammansättningarna med *maylbme*- kan vara en konstruktion av missionären/utfrågaren och inte av uppgiftslämnaren.²⁷ Detta menar jag vara att tolka guden i en viss riktning. Uppgiftslämnaren kan här ha pekat på gudens funktion som världens råhare.

olma/*ålma* (sydsamiska)

olmai (nord- och lulesamiska) betyder man

radien/*rad*/*rarara* etc., raarie/raadie, råd; isl. ráð. Radien skall tolkas som råhare, härskare och återfinns i alla samiska språk. Wiklund

23 Karl B. Wiklund, "Die lappische Zaubertrommel in Meiningen", *Le Monde Orientale* 4 (1910a) s. 94.

24 Se Korhonen (1979); Hasselbrink (1983).

25 Martti Haavio, "Der oberste Gott der skandinavischen Lappen", *Temenos* 5 (1969) s.23f.; Karle Krohn, "Lappische Beiträge zur germanischen Mythologie", *Finnisch-ugrische Forschungen: Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde* 6 (1906) s. 168f.

26 Gustav Hasselbrink, *Südlappisches Wörterbuch* 1 (Uppsala 1981).

27 Karl B. Wiklund, "Register", i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910b) s.112; jfr Nils E. Hansegård, *Recent Finnish loanwords in Jukkasjärvi Lappish* (Uppsala 1967) s. 106.

förklarar: ”*Radien* ist ein genitiv sing. des part.praes. von einem *radit* (etc.) ’raten herrschen’. Der genitiv ist wohl erst von den missionären aus zusammensetzungen wie *Radienaimo* ’die welt des herrschers, das himmelreich’, *Radien-bardne* ’der sohn des herrschers, der sohn Gottes’ u.s.w. abstrahiert worden.”²⁸

Qvigstad förklarar: ”*Radien* [– – –], corrupt; *-n* is perhaps the Norwegian definite article or abstracted from compound with *Radien/lps radeje*, ruler.”²⁹

Ordet är nordiskt och lika med det fornnorska råða råda, skriver Qvigstad i sin bok om nordiska ord i samiskan.³⁰

Sammansättningen *Radien Aettjie* bör översättas Den härskande Fadern analogt med det sydsamiska språkbruket. Som exempel kan vi nämna sammansättningen ”Älmien Aattjaan”, där det första ordet är genitiv, himlens, men som förstås som ”... den himmelske Fadern”.

waralden/veralden etc., veäralt betyder värld, luft, väder, atmosfär (även tillvaro) jämte himmel och återfinns i syd-och lulesamiskan. Det är sällsynt i nordsamiskan. Ordet är nordiskt (se nedan).

Tolkningar

Ordet *vearalden* och de enstaka uppgifterna om en kultisk fertilitetsframbringande offerhandling tillika med de tydligt uttalade funktionerna ”en gud för all världens fruktsamhet”, vilket tillskrivs detta väsen, har lett forskningen i en bestämd riktning; den samiske *Vearalden olmai* är ett kulturlån, dvs samerna har anammat skandinavernas Freykult (se nedan) som sin. Företrädare för denna *interpretatio scandinavica* är t ex Olrik (1905), Krohn (1906), von Unwerth (1911), Holmberg-/Harva (1915), Olrik-Ellekilde (1926–1951), Reuterskiöld (1912) och Karsten (1955) för att nämna de skolbildande för denna tolkning. Jan de Vries ansåg också att nordisk påverkan hade frambringat denna gudom hos samerna (1957). Olrik förtydligade något senare sin inställning till låne-teorin beträffande *Vearalden olmai* och förklarar att det är en frukt-

²⁸ Wiklund (1910a) s. 94, not 1.

²⁹ Just Qvigstad, ”Register til de lappiske navn i Nærømanuskriptet og Hans Skankes Epitomes pars prima”, i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter* (Oslo 1943) s. 49.

³⁰ Just Qvigstad, *Nordische Lehnwörter im Lappischen* (Christiania 1893).

barhetsgud det är fråga om; en gammal ”jordboende rensdyrgud” har under inflytande av den svenska Frey-kulten genomgått en utveckling från ”jordmand” till ”himmelmand”.³¹ Hos senare författare finner vi dock en modifierad inställning till denna förhärskande teori eller ett helt avståndstagande från den. Åke Hultkrantz håller för troligt att ett inhemskt Högsta Väsen, benämnd Tiermes (eller Ukko), vilken uppenbarar sig i åskan, blir genom nordisk påverkan uppspaltad i två väsen: ”*Veraldenolmai* ist ein Gegenstück zu *Frey*, dem ’*veraldar* god’ (’Welt(en) gott’) der alten Schweden (Svear), *Horagalles* aber bedeutet ’Thor Alter’ und repräsentiert somit den nordischen Gewittergott.”³² Hans Mebius ser också, i likhet med Hultkrantz den samiska Världens Man som tillhörig det nordeurasiatiska komplexet, men delar inte synen på den uppspaltning som Hultkrantz företräder. Det är en himmelsgud av samma ”typ som obugriernas *Torum* och samojedernas *Num*”, skriver Mebius och fortsätter: ”Trots de språkligt sett icke-lapska gudanamnen kan vi inte komma längre än till konstaterandet, att det i samisk religion ovedersägligen funnits föreställningar om en himmelsgud, som av allt att döma haft en rad olika benämningar.”³³

Martti Haavio har i en längre artikel återvänt till låne-teorin men ger en *interpretatio christiana* på vad han kallar ”der Oberste Gott” bland samerna i Skandinavien och vilken förklarades vara *Veralden olmai*. I sin sammanfattning av sina synpunkter skriver han, att det är helt riktigt när tidigare forskare ”den Gott Veralden olmai identifizierten mit Freyr, dem Gott der alten Scandinvier, in erster Linie der Svear”, varvid han utgår från, vad han menar vara den viktigaste aspekten på dessa gudar, nämligen fruktbarhetsfunktionen. Men, säger han, varken *Veraldargoð* eller *Vearalden olmai* betecknar äre-namn, något som forskare hittills menat ”sondern es handelt sich um Spott- und Schmähnamen, die Freyr in der Zeit der Missionierung erhielt.”³⁴ Snorri Sturluson som i skrift präglade namnet i sin *Heimskringla*,

31 Axel Olrik & Hans Ellekilde. *Nordens Gudeverden 1: Vætter og Helligdomme* (Köpenhamn 1926) s. 125.

32 Åke Hultkrantz, ”Die Religion der Lappen”, i Ivar Paulson, Åke Hultkrantz & Karl Jettmar, *Die Religionen Nordeuropas und der amerikanischen Arktis* (Stuttgart 1962) s. 295.

33 Hans Mebius, *Värrö: Studier i samernas förkristna offeriter* (Uppsala 1968) s. 153.

34 Haavio (1969) s. 83.

Ynglingasaga 10 (någon gång under 1200-talets första hälft) var kristen och väl förtrogen med den europeiska kulturtraditionen och med det kristna språkbruket, skriver Haavio i vilket alla inhemska traditionella gudar ”demoniserades”. Han menar också att Snorri kände till den trakiska legenden om Zalmoxis, om vilken Herodotos berättar (se nedan), vilken legend han då applicerade på Frey för att visa denne guds förankring i mänskligt tillkortakommande. Frey som gud var sålunda skapad av människor och i tiden, i motsats till de kristnas Gud som är evig och i en hinsides värld. För att ytterligare nedvärdera det gudomliga i Frey-gestalten gav Snorri honom det pejorativa omdömet *veraldar-göð*, dvs *denna* världens gud. Frey var alltså Djävulen.³⁵ Men samerna, menar Haavio fortsättningsvis, missförstod benämningen. De anammade (inlånade) gudomen tillika med smäde-namnet, som de uppfattade som ett äre-namn, införlivade guden i sitt panteon och gjorde honom till ”der Oberste Gott” och dyrkade honom främst som *sin* fruktbarhetsgud.

Det är sant att man från kristet håll betraktade främmande folks gudar som demoner/djävlar, något som ju Thomas von Westen och hans medmissionärer ännu gjorde under 1700-talet, men tillåter materialet en sådan djärv hypotes som den som Haavio företräder? Euhemerismen i Snorris berättelser om de nordiska gudarnas ursprung är också ett faktum, liksom att *veröld* gen. *-aldar* blev i kristet språkbruk till ”*denna* värld” såsom varande den syndiga och där livet är förgängligt.³⁶ Snorri var naturligtvis förtrogen med den europeiska lärda traditionen och med kristen hagiografi men han var också nationellt medveten och hans Heimskringla, där berättelsen om Frey återfinns, är kanske ett försök att ge Norden en ”historia” av samma dignitet som övriga länders och sannolikt bygger han sitt verk på inhemska berättelsetraditioner. Snorri synes mig som en ”historiker” och inte som en ”propagandist” gentemot den gamla ”seden” som Haavio menar, ty vid en genomläsning av texten i sin helhet är det svårt att finna denna hållning hos författaren. Enligt den nordiska traditionen är Frey Ynglingaättens anfader och myten om honom i Snorris tapp-

³⁵ Haavio (1969) s. 62.

³⁶ Carl-Erik Thors, *Den kristna terminologin i fornsvenskan* (Helsingfors 1957): *verald*.

ning bör troligtvis relateras till föreställningen om den sakrale konungen och hans begravningsritual, vilket är naturligt; Heimskringla är konungasagor.

Vi skall i korthet se vad berättelserna innehåller. Motivet i Snorris berättelse om Frey är omtanken om de goda årens bestånd i samhället. Frey hette en konung i Uppsala, under vars regering goda tider härskade; grödan växte, allt frodades och frid/fred rådde. För att inte skapa förvirring bland folket vid hans död, blev han av några få män i hemlighet höglagd och de goda åren fortsatte. Efter tre vintrar, under vilken tid man offrat till hans hög, upptäckte svearna dock att Frey var död, men den goda årsväxten fortfor och då trodde man att så skulle det förbli så länge Frey stannade i Svithiod; därför brände man inte hans lik, som sed var. ”De kallade honom för världens gud och offrade mest till honom för årsväxt och fred alltjämt sedan.”³⁷ Legendan om Zalmoxis har som sitt bärande motiv sökandet efter odödligheten; ”wherefore he [Zalmoxis] made himself a hall, where he entertained and feasted the chief among his countrymen, and taught them that neither he nor his guests nor any of their descendants should ever die, but they should go to a place where they would live for ever and have all good things.” Han gjorde sig en underjordisk kammare och ”vanished from the sight of the Thracians, and descended into the underground chamber, where he lived for three years, the Thracians wishing him back and mourning him for dead; then in the fourth year he appeared to the Thracians, and thus they came to believe what Salmoxis had told them.” Detta utdrag har hämtats ur Mircea Eliades bok om Zalmoxis³⁸ och författaren menar att denna legend ingår i det mönster av mysteriekulturer som finns belagda i de mediterrana kulturerna. Zalmoxis’ nedstigande i den underjordiska kammaren, där han vistas i tre år och varifrån han återvänder till jorden, ”represents an *initiatory ritual*”, skriver Eliade; nedstigandet i Hades [underjorden/ dödsriket] symboliserar en ”’initiatory death’ the experience of which can establish a new mode of being.

37 Snorre Sturlasson, *Konunga-boken eller sagor om ynglingarne och Norges konungar intill år 1177* 1: *Af Snorre Sturleson; Öfversatt och förklarad af Hans Olof Hildebrand* (Örebro 1869) s. 16ff.

38 Mircea Eliade, *Zalmoxis, the vanishing God: Comparative studies in the religions and folklore of Dacia and Eastern Europe* (Chicago 1972) s. 21.

The 'disappearance' (occultation) and 'reappearance' (epiphany) of a divine or semidivine being (messianic king, prophet, magus, lawgiver) is a mythico-ritual scenario ..."³⁹ Det "scenario" Snorri frammanar i sin text syftar på en fruktbarkult och inte en mysteriekult och Eliade avvisar möjligheten till en parallellisering mellan dessa båda gudar; Frey, fertilitetsgud, är en mytisk kung vars döda kropp hålls förborgad av politiska och ekonomiska skäl; ingenting sägs om hans "återvändande till jorden". Zalmoxis, vars myt är mysteriegrundande, var "neither an earth god, nor a god of agricultural fertility, nor a god of the dead".⁴⁰ De båda myterna ingår i helt olika motivkretsar.

Ordet *vearaldar* torde kunna insättas i en liturgisk text omkring Frey-kulten, något som Snorri antagligen väl kände till.

För fullständighetens skull skall vi också se ordet *veraldar* i lexikaliskt sammanhang. Ordet är, enligt Torp, sammansatt av "ver – gno. ver-r mand, egtemand = got. wair [-]" och "alder m gno. aldr m alder, levetid".⁴¹ Vidare, i t ex *Norsk Riksmålsordbok* finner vi följande förklaring under uppslagsordet *verden*: "[–] (gno. veröld, egtl. menneskealder, tidsalder, til ver- mann, menneske og öld alder".⁴² Man har tolkat Snorris benämning *veraldargod* som "Gud som raader over hele Verden; om Frey;"⁴³ Hugo Pipping föreslår däremot översättningen av ordet till "världspelarguden", därför att han utgår från den möjligheten att det ursprungligen kan ha varit en treledad ordsammansättning som ligger till grund för ordet, varvid mellanledet dock bortfallit. Ordet skulle ha varit "*veraldar-sulu-god*".⁴⁴ Pippings konstruktion är på sätt och vis en "omvänd" bevisföring; till den samiska Världens man är också knutet föreställningen om världspelare, med vilken guden stöttade världen. Denna föreställning saknas dock i det skandinaviska materialet, säger författaren men återfinns hos andra germanska folk. Eftersom samerna lånade guden Frey och gjorde honom till sin, menar tydligen Pipping, så behöll de "pelar"-föreställningen medan skandinaverna glömde den.

39 Eliade (1972) s. 27.

40 Eliade (1972) s. 38.

41 Alf Torp, *Nynorsk etymologisk ordbok* (Kristiania 1919): verd.

42 Trygve Knudsen et al., *Norsk Riksmålsordbok* 2:2 (Oslo 1957): *verden*.

43 Johan Fritzner, *Ordbog over Det gamle norske Sprog* 1–4 (Oslo [1883–1896] 1954–1971).

44 Pipping, Hugo, *Eddastudier* 1 (Helsingfors 1925) 14f.

Pippings konstruktion har dock inte fått någon efterföljd. Samma slags bevisföring finner vi hos Anders Bæksted: Eftersom samerna lånade guden måste Frey ha varit en "världsgud"!⁴⁵

Ordet *god* i denna sammansättning kan också diskuteras, men vi lämnar det därhän, därför att det inte hör till denna artikel; samerna "lånade" inte detta ord.

Går vi så till det samiska materialet finner vi att Hans Skanke (se ovan) använder ordet "wäroldiske" som liktydigt med "överhimliske", något som är genomgående hos samtliga 1700-talsförfattare vilka använder uttrycket. "Wärold" häntyder alltså på "himlen" resp. "stiernehimmelen" hos alla. Orden *veäralt* i betydelsen värld, luft, atmosfär, himmel etc. liksom *radie* i betydelsen rådjur, härskare har tydligen fått fast förankring i de samiska språken redan när de används som förklarande benämningar under 1700-talet; ordens sakrala innebörd kommer således i andra hand. (Tyvärr får vi inte veta de samiska orden för "världens man eller gud" när Lars Nilsson gör sin "bekännelse" på 1680-talet enligt ovan.)

Etymologier ensamma kan givetvis inte förklara ett religiöst fenomen men, som Tryggve Sköld så riktigt påpekar, de kan (i detta fall) "contribute to the study of older Saamish religious beliefs". Som exempel på ett sådant fruktbärande studium hänvisas till en artikel av ovannämnde författare, från vilken citatet ovan är hämtat, där han gör en utredning av några samiska ord, bl a då *ett* namn på den samiske åsk-guden, nämligen *Horagalles*, vilket uppenbarligen är begränsat till det sydsamiska området. Namnet är sammansatt av två nordiska ord: *hora-*, som, skriver Sköld "corresponds to the Old Norse name of the thunder-god, *þórr*" och *galles*, som är detsamma som "Norwegian *kall* 'old man'". Genom ett övertygande resonemang visar Sköld att det första ledet i namnet, *hora-*, "was thus apparently borrowed during the Viking Ages or during the Early Middle Ages".⁴⁶ Parentetiskt kan nämnas att den samiske åsk-guden bar, förutom de med *hora-* sammansatta, många namn, bl a *Baj'jan* (Han därovan), *Ajja/Ukko* (Den

45 Anders Bæksted, *Nordiska gudar och hjältar* (1986) s. 133.

46 Tryggve Sköld, "On the origin and chronology of Saamish (Lappish) words", i Louise Bäckman & Åke Hultkrantz (red.), *Saami pre-Christian religion: Studies on the oldest traces of religion among the Saamis* (Stockholm 1985) s. 66.

gamle), *Juht'te* (Han som flyttar) etc. Guden *Tiermes* tillskrevs också i vissa områden en åsk-guds funktioner. Benämningen *Attja* för åskans gud, ett namn vi återfinner bland samerna i Norge, menar Qvigstad vara det nordiska *ekja* körning, dvs åsk-gudens färd i atmosfären.⁴⁷ Varför inte betydelsen far?

De många samiska namnen på denne gudom tyder, enligt min mening, på att detta atmosfäriska fenomen kan ha gestaltats i ett självständigt väsen redan i inhemsk samisk tradition; alltså är guden som sådan inte ett lån, endast namnet och då endast i ett visst område. Det är däremot möjligt att guden företräder *en* aspekt av en uranisk gudomlighet.

Olof Pettersson har i sin artikel om den samiske åskguden pekat på dennes funktionslikheter med motsvarande väsen i det sibiriska området; åskguden där är demonjägaren och bringaren av det fruktbarande regnet på samma sätt som den skandinaviske Thor. En viktig sak är också att den östlige åskguden är knuten i många fall till shamanen och hans extatiska själsresor. Av vaga uppgifter i källskrifterna kan vi sluta oss till att även åskguden bland samerna betraktades som nåjdens beskyddare i vissa situationer.⁴⁸

Bild och kult

Frey, ”den mäktige främjaren av såväl markens fruktbarhet och den animala alstringen som av mänsklig fruktsamhet och samhällig fred”, som Folke Ström uttrycker det i sin sammanfattning av denne guds funktioner, framställdes i bild med en väldig fallos och de djur som offerades till honom var avlingskraftiga hannar, hingstar, tjurar, galtar,⁴⁹ vilket ter sig naturligt för en fruktbarhetsgud i ett agrart samhälle. Både kvinnor och män deltog i kulten till Frey, vars konkreta utformning dock undandrar sig vår kunskap. Av de antydningar som finns tycks den dock ha varit för den utomstående iakttagaren ”obsцен”⁵⁰ och

47 I Randulf (1903) s. 6, not 1.

48 Olof Pettersson, ”Tiermes – Dierbmes – Horagalles – Thor: A marginal note on the problem of the relation between Lappish and Scandinavian ideas of the thunder-god”, i *Knut Lundmark and man's march into space: A memorial volume* (Göteborg 1961) s. 123f.

49 Folke Ström, *Nordisk hedendom: Tro och sed i förkristen tid* (Göteborg 1961) s. 177.

50 Adam av Bremen, *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar* (Stockholm 1984) bok

4. Se även H. R. Ellis Davidson, *Gods and myths of northern Europe* (Harmondsworth 1964)

förmodligen var det rituella dramat som utspelades ett imponerande skådespel för både deltagare och åskådare. Frey var främst svearnas gud men hans dyrkan finns belagd även i den sydöstra delen av Norge och i Trondheims-trakten liksom på Island.

Vearalden olmai är, som framgår av de citerade källorna ett för oss undflyende väsen på samma gång som han framstår som en betydelsefull gudom. Han framträder stundom som nummer två i en hierarki, stundom som den förnämste av alla gudar. I båda fallen är han en maktfaktor att räkna med. Han är klart knuten till fruktbarheten, framför allt är det djurens regenerering som är under hans egid, men även hela naturen är beroende av hans välvilja. Inom ett begränsat område, dvs bland de vid Atlantkusten boende samerna, dyrkas han även som gud för åkerns gröda. Det är Randulf, präst på Närö, som förser oss med denna uppgift. Som tidigare påpekats utgår han i sin beskrivning från symbolerna på en trumma som von Westen hade beslagtagit från en *noajtje* (shaman) på Rödö, alltså från ett område där ekonomin baserades på havsfångst och enklare jordbruk, och där det förmodligen fanns behov av riklig avkastning av skörden.

Men *Vearalden olmai* är mer än så; han upprätthåller världen och detta symboliserades i kulten med en stötta eller stod, som var tvågrenad och kallades *Maylmen stytto* enligt Kildal.⁵¹ Denna stötta beströks med blod från offerdjuret. Vid en offerhandling tillverkades vidare ett ”träbeläte” av en björk, som upprävdades med roten och där rotknölen bildade ”huvudet”. När de till himlen knutna gudarna anropades, vändes rotknölen nedåt, medan det skedde tvärtom för de jordiskt-ktoniskt bundna gudarna.⁵² Huruvida dessa grovt tillyxade träpålar verkligen var menade som ”gudabilder” har diskuterats. Mebius, som ingående analyserat samiska offerriter i ett nordeurasiatiskt perspektiv kallar dem försiktigtvis för ”offerträn”, vilka ”har haft en synnerligen differentierad utformning”⁵³ och vars möjliga motsvarighet kan finnas hos obugrierna och samojederna. Dessa folk tillverkade rustika träfigurer eller pålar vid varje offertillfälle, vilka de placerade på den

s. 96f.

51 Kildal ([1730 och senare] 1945) s. 141.

52 Mebius (1968) s. 65.

53 Mebius (1968) s. 65, 101.

heliga platsen. De samiska uppgiftslämnarna tycks här ha varit lika återhållsamma i sina benämningar av dessa "bilder" som de har varit beträffande "guden därovan". Man tycks endast ha beskrivit dem, för vi får ingen riktigt klar föreställning ur källorna om deras funktion annat än att de fungerade som "förmedlare" av offret till den berörda gudomen. De samiska benämningarna på dessa figurer tycks anspela på hur de tillverkats (kluvits och böjts), förutom där de uppges vara "offerträ", *wærrö-muora*, eller "världspelare", *maylmen stytto*.⁵⁴

Av offret fick guden hornen, skinnet och bitar av köttet jämte renens "pudenda (kniv)", [läs: *membrum genitale*] skriver Kildal, dock utan att närmare precisera mottagaren. Vi kan dock förstå att det var ett offer som skulle befrämja fruktbarheten i naturen, inkluderande allt, ty de uppräknade gudarna är, som tidigare nämnts, *Maylmenradien* resp. *Kirvaradien*, men därtill kommer också *Rananeyda*, och alla dessa väsen är knutna till fertilitet. Den sistnämnda är en gudinna "för vårens grönska" säger författaren, men hennes namn och funktion har diskuterats. Enligt den anonyme uppgiftslämnare, som förtydligar Norei beskrivning, blev den idol som föreställde *Vearalden olmai* prydd med offerrenens "membrum genitale", en nog så talande fruktbarhetsbefrämjande symbolhandling. De församlade männen, kvinnor deltog inte i riter riktade till gudar "därovan", hade därefter en gemensam måltid, som beretts av offerdjurets kött och hela ceremonin omgavs med solennitet. Den "obscentitet" som säges vara förknippad med Freykulten kan vi inte finna här. Detta kan ha sin orsak i följande: Antingen finns inga ögonvittnen, som har kunnat berätta om ceremonins förlopp eller så förekom ingen eroticism i samband med samiska kulter av denna art. Det senare är det troliga, emedan de båda kulterna inryms i olika samhällsformer; Frey-kulten finner vi hos agrara folk, vilka vill försäkra sig om gudomligt skydd till *ár ok friðr*, i vilket också innesluts en försäkran om släktkedjans obrutna bestånd; den samiska fruktbarhetskulten har sin förankring i jägarens/nomadens önskan om att vinna Naturens spontana och nyckfulla givmildhet för sin fortlevnad.

⁵⁴ Mebius (1968) s. 65. I Lindahl-Öhrling – Erik Lindahl & Johan Öhrling, *Lexicon lapponicum, cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico* (Stockholm 1780) – kallas denna pelare "wäralden tjould, palus, sive axis mundi"; *tjould* = påle. I exkurs 3: Luotto murit har Mebius ([1968] 181ff.) återgett diskussionen om ordet *luotto* och dess betydelse.

Kulturmöten

Samerna och övriga folkgrupper i Fennoskandia kom mycket tidigt i kontakt med varandra och etablerade inter-etniska relationer och aktiviteter. Verkan av dessa kulturmöten har varit föremål för en intensiv vetenskaplig debatt under mycket lång tid, men här är inte plats att referera denna diskussion (vare det nog att hänvisa till Phebe Fjellström, *Samernas samhälle i tradition och nutid*, 1985, där författaren diskuterar kulturkontakterna i norr och analyserar dem med en ekologisk-etnologisk utgångspunkt). Vi kan dock konstatera att lingvister räknar med språklig påverkan på samiskan från nordiskt håll redan från 200-talet efter vår tideräknings början och ”redan på 500-talet”, skriver t ex Collinder, var samerna ”inlemmade i den nordiska kulturkretsen”.⁵⁵ Man är också ense om att interaktionerna grupperna emellan var fredliga; ”symmetrical and complementary” som Knut Odner uttrycker det. Detta förhållande varade, enligt Odner, fram till 1600-talet, då balansen mellan de olika grupperna upphävdes på grund av att staterna (Sverige, Finland, Danmark/Norge) fick en allt större ekonomisk-politisk-religiös dominans över samerna, vilka bildade en minoritetsgrupp.⁵⁶ Knut Bergsland menar också, med lingvistiskt material som utgångspunkt, att samspelet präglades av harmoniska förhållanden; i mer än tusen år, skriver han, har de olika folken ”lived together in some sort of symbiosis rather than as separate 'nations' with their 'independent' history”.⁵⁷ De samiska språken har ett stort antal ord av (förutom finsk) nordisk upprinnelse,⁵⁸ vilka är knutna framför allt till den materiella kulturen. Detta tyder på intima relationer grupperna emellan och Phebe Fjellström hävdar med bestämdhet att det

55 Björn Collinder, ”Lapparna”, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid* 10 (Köpenhamn 1981).

56 Knut Odner, ”Saamis (Lapps), Finns and Scandinavians in history and prehistory”, *Norwegian archaeological review* 18:1–2 (1985). Här förklarar och försvarar författaren sin teori som han framlade i Knut Odner, *Finner og terfinner: Etniske prosesser i det nordlige Fønno-Skandinavia* (Oslo 1983).

57 Knut Bergsland, ”Lapp dialect groups and problems of history”, i *Lapps and Norsemen in olden times* (Oslo 1967) s. 53

58 Just Qvigstad, *Nordische Lehnwörter im Lappischen* (Christiania 1893); Asbjörn Nesheim, ”Cultural contact of the Lapps with their neighbours”, *Fenno-Ugrica Suecana* 2 (1979).

måste ha förelegat en nära arbetsgemenskap⁵⁹ och inte bara sporadiska handelskontakter. Detta är helt riktigt vad beträffar de områden där både arkeologiska och historiska data bekräftar de lingvistiska, dvs kustområdena i Norge, och Asbjørn Nesheim m fl nämner ”kysten av Nordland-Troms” som en av de viktigaste tidiga kontaktområdena.⁶⁰ Förutom ”handelskontakter” (se bild) och ”arbetsgemenskap” bör vi också räkna med blandäktenskap, m fl där samiska kvinnor bosätter sig med icke-samiska män och bildar familj. En familjebildning innebar för samernas del ett utvidgat släktskapsförhållande, något som vi kan förstå av den invecklade släktskapsnomenklaturen som de utvecklat. Den säger tydligt att ett barn har sin förankring i både moderns och faderns släkt, vilket innebar både skyldigheter och rättigheter. En familjebildning av den arten är en naturlig grogrund för språkblandning eller en språk-ackulturation. Förutom ord för materiella ting finner vi också en del abstraktioner vars benämningar har nordisk upprinnelse. Ordet *aimoe* t ex, från nordiskans *heimr*, har i likhet med det ovan diskuterade *veäralt*, kontextuella variationer i både konkret och abstrakt mening som luft, värld, levnadsålder, tankeförmåga, ja, också sinnestämning. Hit hör även kristet-religiösa uttryck.

Vad beträffar kulturkontakten samer-skandinaver i svenska lappmarker kan ortnamnen ge en viss vägledning. Karl-Hampus Dahlstedt har visat att t ex vissa älvar i det sydsamiska området i Sverige (här Åsele lappmark) har benämningar som kan ledas tillbaka till fornsvenska (*Old Swedish*) eller till tidig skandinaviska (*Primitive Scandinavian*). Som exempel kan vi nämna älvarna Vojmån, Vapstälven och Uman,⁶¹ vars älvdalar kännetecknas av en riklig växtlighet och vilka var lättframkomliga vägar för nordiska/svenska fångst- och handelsmän, liksom skatteindrivare. Vi kan också förmoda att älvdalar erbjöd goda beten för renarna. Beteckningarna på älvarna (och vissa sjöar) tyder på att

59 Phebe Fjellström, *Samernas samhälle i tradition och nutid* (Stockholm 1985) s. 124f.

60 Se Asbjørn Nesheim, ”Samisk språk”, i *Kulturhistorisk leksikon för nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid* 15 (Köpenhamn 1982).

61 Karl-Hampus Dahlstedt, ”Place names, linguistic contacts and prehistory: With special reference to Åsele Lappmark”, i Harald Hvarfner (red.), *Hunting and fishing: Nordic symposium on life in a traditional hunting and fishing milieu in prehistoric times and up to the present day* (Luleå 1965); Karl-Hampus Dahlstedt, ”Some observations on Scandinavian-Lappish placenames in Swedish Lapland”, i *Lapps and Norsemen in olden times* (Oslo 1967) s. 78f.

Handelsvägar mellan Norge och Sverige under vikingatiden. Westin 1965:494.

de olika folken kom i kontakt med varandra, men hur intimt dessa kontakter gestaltade sig är svårt att gissa sig till. Det var inte fråga om en fast bosättning här på samma sätt som i de norska kusttrakterna; kolonisation i de inre av de svenska lappmarkerna etablerades senare med en intensifiering under 1500- och 1600-talen. Detta dock sagt

med reservation. Sålunda har en utgrävning i Vuollerim, som ligger i anslutning till Luleälvens sjösystem visat att här har en fast bosättning varit etablerad redan för 6 000 år sedan. Vidare pekar utgrävningar i Torne älvdal på att människor redan på 1000-talet hade fått en fast förankring där.⁶²

Dock, denna positiva framställning om en fredlig samexistens samer och skandinaver emellan nedtonas något vid läsningen av den isländska litteratur som skrevs under tidigt 1200-tal. Sagorna, som vid författandet måste ha haft en lång muntlig tradition bakom sig speglar en negativ attityd gentemot samerna. Det är framför allt deras ”trollkunnighet” som skrämmer men som också lockar, och som ställer dem utanför den ”sociala ordningen”; samer är främlingar och farliga. I förlängningen av denna syn blir de också placerade på en lägre kulturnivå, något som kommer till synes i den evolutionistiskt färgade kulturlåneteorin enligt ovan. Det är också denna syn som präglar källskrifterna, framför allt då 1700-talets.

Religiös ackulturation

Samisk religion, liksom religionen hos andra naturfolk har helt säkert inte varit statisk och en gång för alla given. Den har under århundradenas lopp haft sina ”profeter/reformatorer”, som har skapat nya element, revitaliserat delvis glömda traditioner, gett nytt innehåll åt vissa föreställningar, etc. Dessutom torde det ha funnits variationer i den religiösa framtoningen, beroende på olika faktorer. Så kan till exempel geografiska förhållanden ha varit sådana, att de olika grupperna ej hade en nära kontakt med varandra så att religiösa ceremonier kunnat utövas gemensamt, varvid samstämmighet i trosfrågor kunnat uppstå. Det fanns alltså inget övergripande dogm-system, vilket kunde framhålla gemensamma trossatser, och ej heller kan vi finna ett mytssystem med en sammanhängande gudalära. Detta gjorde det då möjligt för den religiösa garanten, shamanen/nåjden, att individualisera spekulationerna kring en maktfylld, annan verklighet, något som man kan utläsa av symbo-

⁶² Se t ex Sven Lundkvist, ”Northern Scandinavia during the Middle Ages”, i Margareta Backe (red.), *In Honorem Evert Baudou* (Umeå 1985) s. 89f.

lerna på den trumma den samiske shamanen använde. För det är obestridligen så, att kulturkontakter mellan olika folk leder till interetniska relationer, vilka i sin tur leder till vidgade vyer, vilka kan åstadkomma förändringar, dock utan att bas-värderingarna därvid förändras.

Av vad som ovan sagts om mötet mellan samisk och nordisk kultur och den därvid uppkomna processen som innebar en överföring av kulturelement, vilket de samiska språken bär vittne om, bör vi alltså inte vara främmande för att även tros-element har påverkats av kulturmötet. Det torde dock inte vara fråga om ”lån” i den bemärkelsen att ett tomrum i samisk religion utfylls, utan torde snarare röra sig om ett behov av att accentuera ett eget tros-element i en kommunikationssituation. Man kan åtminstone tolka uppgifterna om gudarna och deras benämningar i den riktningen. För det var naturligtvis inte fråga om en medveten ”missionering” från skandinavernas sida, snarare iakttagande observanser från samernas sida, eller möjligen (och endast på vissa håll) blot-deltagande. Dock, vi kan endast spekulera.

Med Nordens kristnande kommer en ny tid även för samerna. Vid mitten av 1000-talet var Norge (tyngdpunkten för de här relevanta källornas proveniens ligger i Norge) ett kristet land med flera biskopssäten, bl a fanns ett i Nidaros, vilket var en viktig handelsort för både samer och andra. Vid 1300-talets början hade landet 1 300 kyrkobyggnader, 28 kloster och omkring 2 000 munkar.⁶³ Klostren grundades framför allt av tiggarrordnar och klostret i Trauta inom Nidaros biskopsdöme, beläget någon mil norr om staden, grundlades år 1207 och tillhörde cistercienserorden med Jungfru Maria som en viktig kultsymbol.⁶⁴ Omkring 1100 hade en kyrkobyggnad rests, med tillhörande organisatorisk verksamhet i Vågan i Nordlands fylke, dvs inom en del av det område som enligt Nesheim m fl var den ”viktigaste kontaktytan” för samer och norska kustbebyggare. En kyrka fanns färdig i det som i dag är Tromsö omkring år 1250,⁶⁵ alltså i ett distrikt med stor samisk

63 Einar Molland, ”Norwegen: 1. Kirchengeschichte”, i *Die Religion in Geschichte und Gegenwart: Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft* 4 (Tübingen 1960).

64 Se t.ex. Asbjörn Nesheim, ”Eastern and western elements in culture”, i *Lapps and Norsemen in olden times* (Oslo 1967); liksom Phebe Fjellström, *Lapskt silver: Studier över en föremålsgrupp och dess ställning inom lapskt kulturliv* 1: Textdel (Uppsala 1962) s. 60ff.

65 Nesheim (1967) s. 159.

samling och från vilken plats även en handelsled utgick till det inre av lappmarkerna.⁶⁶ Och, skriver Oluf Kolsrud, på ”kong Haakon V.s tid [1344–1380] var misjonen i Finnmark i full gang”. Dock torde den inte ha direkt berört andra än de samer som bodde i kusttrakterna, där kyrkobyggnader uppfördes i första hand. ”Men det vart gjort freistnader paa aa føra kristendomen ogso til deim”, dvs till vad man kallar ”fjellfinnane”.⁶⁷

Både munkar och präster sökte naturligtvis vinna även samerna för sin tro och de bedrev förmodligen en aktiv missionering, även om vi inte har annat än vaga och indirekta belägg för det. Denna missionering var dock så pass intensiv att den satte sina spår i samisk religiös spekulation, även om den inte ledde till ett religionsbyte. Ett påtagligt exempel på detta religionsmöte är fixerat i den samiska silverskatten. Där förekommer nämligen smycken, s k maljor, i form av minusklerna M och A, vilka står för S:ta Maria och S:ta Anna, Marias moder.⁶⁸ Troligtvis användes sådana som betalningsmedel och troligtvis fungerade de som skyddsamuletter. Vidare, enligt vaga uppgifter i de etnografiska anteckningarna tycks Maria-kulten ha fått en viss förankring bland samerna. En sådan kult är, enligt min mening, ett naturligt inslag i samiskt tänkesätt, eftersom vi kan se att de vardagsnära gudomligheterna var kvinnliga och där framför allt *Sarakka*, Härdens Moder, tillbads som garanten för familjens välstånd.⁶⁹

En annan form av katolskt inflytande på samisk tradition är den eskatologiska spekulationen på det sätt den kommer till synes bland de norska samerna enligt de undersökningar som von Westen och hans medhjälpare gjorde. Tron på ”själens odödlighet” var ett gemensamt

66 Se Gunnar Westin, ”Some views concerning the importance of North Norway for Upper Norrland at the end of the prehistoric era”, i Harald Hvarfner (red.), *Hunting and fishing: Nordic symposium on life in a traditional hunting and fishing milieu in prehistoric times and up to the present day* (Luleå 1965).

67 Oluf Kolsrud, ”Finnemisjonen fyre Thomas von Westen”, *Studia Septentrionalia* 3 (1947) s. 2f.

68 Fjellström (1962) s. 64. Hit hör också den s k hängknappen, i turistiska sammanhang kallad ”trollkula”, som enligt Fjellström ([1962] s. 26ff.) torde härröra från rosenkransen.

69 Louise Bäckman, ”The Akkas: A study of four goddesses in the religion of the religion of the Saamis (Lapps)”, i Witold Tyloch (red.), *Current progress in the methodology of the science of religions* (Warszawa 1984) s. 31ff.; Fjellström (1962) s. 19.

drag i både samiskt och kristet tänkande, men föreställningen om tillvaron ”efter detta” var olikartat utformat. Samerna tänkte sig att den döde övergick till en annan status i ett odeciderat, ibland skuggligt, dödsrike, där tillvaron fortsatte som här på jorden, om än i en blekare form. Man längtade inte dit. Dock, en avliden kunde återvända till jordelivet i en efterkommande släktning, dvs vi finner en form av reinkarnation. Kristendomen tillförde den något diffusa samiska dödsrikesföreställningen, om inte domen, så dock vedergällningen, i det att man lärde att uppdelade människorna i onda och goda, vilka rönste evig pina i ett helvete eller evig salighet i ett paradiset. Dessutom tillförde man begreppet rening i en skärseld. Sålunda fann von Westen m fl att *Mubbenaimo*, Den andra världen, var stratifierad; ett *Jabmoaimo*, ”skärselden”, varifrån den avlidne fördes till *Ibmelaimo/Mailmenradien*, ”paradiset”, eller till *Rotaimo*, ”helvetet”, beroende på den vandel hon/han fört på jorden (”ikke været sine guder lydige”).⁷⁰ Vi vet dock inte huruvida denna tanke var allmän.

Uppenbarligen har de kristna predikningarna satt sina spår även i samernas spekulation kring gudarna ”därovan”. Skanke är, som ovan påpekats, övertygad om att ”treenigheten”, som kommer till synes i hans trum-tolkning, är ett kristet inflytande, något som är sannolikt. Tyvärr finns det ingen sammanfattande homilie-litteratur att tillgå och vi vet inte *hur* det kristna budskapet framfördes. I sitt företal till sin studie om Nordeuropas omvändelse till kristendomen skriver till exempel James T. Addison: ”... reliable material for medieval missionary history is scattered in hundreds of different books – in general history, in church history, or in biography – and even where found, it is seldom treated from the point of view of those whose primary interests is in mission, – their motive, their technique, and their evolution.”⁷¹ Hagiograferna har med stor emfas skildrat de kristna hjältarnas storslagna handlingar och deras inre övertygelse men har inte besvarat frågor som ”What did they preach about to their pagan audiences?”⁷² Emellertid

70 Jens Kildal, ”Ur Jens Kildals Appendix till hans verk ’Afguderiets Dempelse’”, i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm [1730] 1910) s. 89.

71 James T. Addison, *The medieval missionary: A study of the conversion of Northern Europe, A.D. 500–1300* (Philadelphia [1936] 1976): Preface.

72 Addison (1976) s. 140.

kan vi finna vissa gemensamma drag i förkunnelsen från denna tid, t ex att hedningarnas gudar är demoner eller feltolkningar, att Gud är evig och omnipotent, att han skapat världen och att Sonen – Kristus-gestalten – är medlet för människans frälsning. Doktrinen om treenigheten var också framträdande liksom det eskatologiska perspektivet. Fredrik Paasche, som sökte via den första kristna diktningen finna ut vad som försiggick ”i menneskenes *sinn* under møtet mellom hedendom og kristendom”, beklagar också denna brist på upplysningar om missionspredikningar och religiös debatt från denna tid.⁷³ Men, skriver han, Kristus-gestaltens framtoning var utan tvivel viktig; Kristus var ”forkyndelsens brodd” och framstod som den mäktige segerherren, världens *herse*, eller *dróttinn*, med sin *hird*, dvs änglarnas skara.⁷⁴ Paasche gör också en sammanfattning av den anglosaxiske missionären Alkuins missionsprogram, vilket han menar var aktuell även för andra från denna tid; i ett brev, enligt Paasche, från ungefär år 800 skriver Alkuin att innehållet i en missionspredikan bör ta fasta på ”Først sjelens udødelighet og en skildring av himmelens gleder og helvetets kvaler. *Dernest* læren om treenigheten. Og *dernest* – som det aller viktigste – læren om menneskehetens forløsning gjennom Kristus.”⁷⁵ Helge Ljungberg betonar också Kristus-gestaltens betydelse i predikningarna: ”Kristus framställdes i predikningarna såsom den levande Herren och skaparen, och i jämförelse med hans strålande gestalt (*Huitakristr*) tedde sig Oden, Tor och Frö som människoskapade gudar utan *mattr ok megin*.”⁷⁶ Dock, författarna betonar att man därvid inte underlät att tala om Gud såsom Fader och allsmäktig, skaparen till allt.

Vi har naturligtvis inga möjligheter att genom observationer lära känna den samiska traditionella religionen; den är alltför avlägsen i tid. Den komparativa metoden tillsammans med det historiska perspektivet och kulturtraditionen ger oss dock rättighet att utveckla en

73 Fredrik Paasche, *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden: Olaus Petri-forelesninger ved Uppsala universitet våren 1941, med minneord, innledning og noter utgitt ved Dag Strömbäck* (Stockholm 1958) s. 78.

74 Paasche (1958) s. 42ff. Se även Fredrik Paasche, *Hedenskap og kristendom: Studier i norrøn middelalder* (Oslo 1948) s. 54f.

75 Paasche (1958) s. 84.

76 Helge Ljungberg, *Den nordiska religionen och kristendomen: Studier över det nordiska religionsskiftet under vikingatiden* (Stockholm 1938) s. 94.

teori om dess utformning. Härtill kommer den religionsekologiska metoden som ett viktigt hjälpmedel, en metod som Åke Hultkrantz fäst uppmärksamhet på i en rad artiklar. Med utgångspunkt från den kulturtyp som vuxit fram i ett samhälle i en bestämd ekologisk miljö kan man anta att där också utkristalliserats en speciell religionstyp, menar han. Det är dock nödvändigt att beakta att "The specific historical features give to the different religions within the type of religion their characteristic profile".⁷⁷ Folken i den arktisk-subarktiska zonen lever under likartade klimatologiska betingelser med långa, stränga vintrar och korta, intensiva somrar. Naturtypen varierar från kust- till inlandsmiljö med tundra och taiga, men de livsuppehållande förnödenheterna är baserade på fångst; jakt på de matnyttiga och pålsbärande djuren jämte havs- och insjöfiske tillika med en framsprungen rennomadism. Stora likheter kan därmed påvisas i den materiella kulturen och även i den sociala utformningen.⁷⁸ Samernas kultur hör onekligen till denna den cirkumpolära kontexten. Hos dessa folk, skriver Hultkrantz, finner vi en rad likartade religiösa företeelser; så kretsar föreställningar och riter bl a kring det jaktbara villebrådet, där den s k djurceremonialismen är företrädd liksom tron på Djurens Härskare/Härskarinna – den speciella formen av shamanism ej att förglömma. Kultplatserna, säger han vidare, är "enkla, ofta naturomgivna offerställen, alltid belägna under öppen himmel" beroende på den nomadiska livsföringen. Vid dessa kultplatser riktas "böner och offer till två slags väsen, dels högre atmosfäriska och himmelska gudomligheter, dels lokaliserade andar, antingen ägare till den närmaste omgivande naturen – en sjö, ett berg – eller också stationära andar utan direkta rådarfunktioner". Till denna av jägarens miljö präglade religionstyp hör också den uraniska världsbilden.⁷⁹

Beträffande "atmosfäriska och himmelska gudomligheter" så har

77 Åke Hultkrantz, "Ecology of religion: Its scope and methodology", i Lauri Honko (red.), *Science of religion: Studies in methodology: Proceedings of the study conference of the International Association for the History of Religions, held in Turku, Finland, August 27–31, 1973* (Haag 1979) s. 231.

78 Åke Hultkrantz, "Ekologiska perspektiv på arktiska och subarktiska jägarreligioner", i Harald Hvarfner (red.), *Jakt och fiske: Nordiskt symposium om livet i en traditionell jägar- och fiskarmiljö från förhistorisk tid fram till våra dagar* (Luleå 1975) s. 372.

79 Hultkrantz (1975) s. 373f.

Ivar Paulson i sin översikt över religionerna hos de nordeurasiatiska folken noterat, att alla dessa folk har en föreställning om ett väsen ”därovan”, vars benämning i de flesta fall är relaterad till ”himlavalvet, himlen, väder, atmosfären, kosmos”. Hos vissa kan dock namnet anspela på gudens undflyende karaktäristika och helt neutralt kallas ”Nå-gonting” eller ”Det”.⁸⁰ Guden manifesterar sig i naturfenomenen och framstår som garanten för Naturens bestånd och regenerering, dvs han har en fertilitetsaspekt. Han, i de myter som spinnis kring detta väsen framstår det som manligt, ingriper inte i människans dagliga handlande, utan omsorgen om allt levandes omedelbara timliga behov har han delegerat till andra gudomliga väsen. Så är *Num*, himlen/himlavalvet, en antropomorferad världs- och himmels gud i samojedernas föreställning och på liknande sätt framträder *Num-Turem*, ”guden därovan” hos chanti och *Numi-Tarem* hos mansi, två finsk-ugrisktalande folk. Karjalainen, och med honom Paulson m fl, menar att ”guden därovan” emanerar ur en inhemsk spekulation om ett avlägset, obestämt väsen av uranisk-atmosfärisk karaktär,⁸¹ som under inflytande från kristendom och islam kom att närma sig människorna och aktiveras som en betydelsefull Himmels gud i fadersgestalt, till vilken man vid behov vände sig i böner och med offer.

Samerna kände också ett sådant väsen. ”Es kann heute gar kein Zweifel mehr daran bestehen”, skriver Hultkrantz i sin översikt över samisk religion, ”dass die Lappen seit jeher ausser Eigern und niederen Geisterwesen himmlische und atmosphärische Gottheiten gekannt haben” och även om dessa himmelska väsen inte ingrep i det dagliga livets bekymmer, i likhet med ovan nämnda väsen, så kände man sig beroende av deras välvilja. I spetsen för gudaskaran stod en gud, vars benämning kan översättas som Rådaren, Världens Rådare eller Man och som de östliga samerna kallade ”*Ukko* oder *Tiermes*”. Det

80 Ivar Paulson, ”Die Religionen der nordasiatischen (sibirischen) Völker”, i Ivar Paulson, Åke Hultkrantz & Karl Jettmar, *Die Religionen Nordeasiens und der amerikanischen Arktis* (Stuttgart 1962) s. 38ff.

81 Kustaa F. Karjalainen, *Die Religion der Jugra-Völker* 2 (Helsingfors 1922) s. 287; Paulson (1962) s. 61; August Ahlqvist, *Forschungen auf dem Gebiete der ural-altaischen Sprachen* 4: *Ueber die Sprache der Wogulen, Abt. 1: Wogulisches Wörterverzeichnis* (Helsingfors 1891): ”*num* das Obere; oberhalb befindlich; höchst, oberst; *torim* Gott; Heiligenbild; Himmel, Wetter.”

senare namnet torde vara besläktat med det obugriska namnet *Turem/Tarem*.⁸² Vi kan därvid enligt min mening anta att denne gudom hade atmosfärisk framtoning, emedan åsk-guden bar detta namn hos de östsamisk-talande grupperna.

De samiska offerriterna, skriver Mebius, har stora överensstämmelser med dem som utfördes av t ex obugrierna liksom av samojediska folk. Förutom de tidigare nämnda samiska "offerträns" likheter både tillverkningsmässigt och funktionellt med de "offerpålar" som vi finner hos dessa folk så ser han också en påtaglig "fenomenologisk släktskap" i den "rigorösa omsorg om offerdjurens skelettdelar samt vissa inre organ" som iaktogs över hela jämförelseområdet, liksom också i kravet på offerdjurets beskaffenhet; vita djur till gudarna därovan, svarta till de ktoniska makterna. Utan att vilja dra några slutsatser beträffande den samiska religionens historiska ursprung menar dock författaren, att den kan fogas in i den "vad O. Pettersson kallar 'arktisk-urasiatiska kontexten'".⁸³

Det är naturligt att se samisk kultur i ett cirkumpolärt perspektiv men, som påpekats tidigare, åtminstone vissa grupper av samer stod mycket tidigt i nära relation till de övriga folken i Fennoskandia, vilket de samiska språken vittnar om liksom också andra kulturelement, såsom viss arbetsteknik (t ex båtbyggeri), dräktskick, ornamentik, smyckebestånd etc. Det är då också sannolikt att även religiösa bruk kom att påverkas av denna kulturkontakt, men det är svårt att påvisa att den traditionella religiösa ideologin också förändrades. Vissa forskare hävdar t ex att offerriterna är en följd av skandinavisk påverkan, dvs det som tidigare var "djurceremonialism" utvecklades till "offer" under rennomadismens utformande och efter nordiskt mönster.⁸⁴ Odner går ett steg längre; offerhandlingarna vid de cirkelformade offerplatserna var vad man i antropologisk litteratur benämner "cargo-cult". 1600-talet medförde, menar han, en större "stress" på samisk levnad, varför samerna inrättade egna "kyrkor" och sökte genom imitativa handlingar få tillgång till makt och rikedom. "By imitating the magic they saw performed in the Scandinavian churches, the Saamis tried to

⁸² Hultkrantz (1962) s. 295.

⁸³ Mebius (1968) s. 101.

⁸⁴ Uno Holmberg, *The mythology of all races 4: Finno-Ugric, Siberian* (New York [1927] 1964) s. 222; Hultkrantz (1975) s. 374.

gain access to the same power and wealth as the Scandinavians had” förtydligar han.⁸⁵ Författaren ser den samiska religionens utformning ensidigt i skandinavisk belysning och har heller inte tagit del av något religionshistoriskt arbete. I förlängningen av Odners tankegång så skulle det inte ha existerat någon kult bland samerna före år 1600. Det är orimligt.

Andrew Walls analyserar i en artikel de förändringsprocesser som kan uppstå i vad han benämner ”primal religions” i ett diffusionistiskt perspektiv och skriver bl a: ”Most obviously, the tradition of a people may include a Being who, when that people came into contact with a God-centered religious tradition, will be invested with all the characteristics of the Supreme Being”.⁸⁶ Samerna trodde sannolikt, liksom andra folk i det cirkumpolära området, på en gudomlighet därovan, ”skugglik och oberörd bortom och ovan den materiella världen”, för att citera Edward B. Tylor i Ulf Drobins översättning,⁸⁷ som i den verbala kommunikationen kom att beskrivas, inte som *primus inter pares*, utan som Den Ende/Den Främste (i Kosmos); *Radien*, Rådaren/Herren, *Mailmenradien*, Världens Herre, *Vearalden Olmai*, Världens Man.

Den kristna eskatologin, läran om treenigheten och Mariakulten har med stor sannolikhet berikat samisk inhemsk tradition, låt vara möjligen inom ett begränsat område, som en följd av försök från missionärers sida att kristna samerna. Sannolikt har då också konstellationen Gud Fader – Kristus Sonen fått betydelse, vars karaktäristika man vid en utfrågning applicerade på ett inhemskt, odeciderat Väsen, ett ”mysterium”, vilket sålunda kom att framstå som en ”hög-gud” med makt över allt. Detta snarare, enligt min mening, än att guden Frey ”inlånades”, vars kult man kanske endast åsåg eller passivt deltog i. Svaret på rubrikens fråga blir då; varken – eller.

85 Odner (1985) s. 2.

86 Andrew F. Walls, ”Primal religious traditions in today’s world”, i Frank Whaling (red.), *Religion in today’s world: The religious situation of the world from 1945 to the present day* (Edinburgh 1987) s. 254.

87 Ulf Drobins, ”Afrikanska religioner i västerländska belysningar: En idéhistorisk bakgrund”, i Madeleine von Heland (red.), *Europa i Afrika: Fyra studier i västerländsk Afrikasyn* (Stockholm 1979) s. 176.

Källor och bearbetningar

Tryckta källor och bearbetningar

- Adam av Bremen. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar* (Stockholm 1984).
- Addison, James T. *The medieval missionary: A study of the conversion of Northern Europe, A.D. 500–1300* (Philadelphia [1936] 1976).
- Ahlqvist, August. *Forschnungen auf dem Gebiete der ural-altaischen Sprachen 4: Ueber die Sprache der Wogulen, Abt. 1: Wogulisches Wörterverzeichnis* (Helsingfors 1891).
- Bæksted, Anders. *Nordiska gudar och hjältar* (1986).
- Bergman, E. W. ”Anteckningar om lappmarken, särskildt med hänseende till kristendomens införande därstädes”, *Historisk tidskrift* 11 (1891) s. 209–232.
- Bergsland, Knut. ”Lapp dialect groups and problems of history”, i *Lapps and Norsemen in olden times* (Oslo 1967) s. 32–53.
- Bäckman, Louise. ”The Akkas: A study of four goddesses in the religion of the religion of the Saamis (Lapps)”, i Witold Tyloch (red.), *Current progress in the methodology of the science of religions* (Warszawa 1984) s. 31–39.
- Collinder, Björn. ”Lapparna”, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid* 10 (Köpenhamn 1981).
- Dahlerup, Verner. *Ordbog over det danske Sprog* (Köpenhamn 1918–1956).
- Dahlstedt, Karl-Hampus. ”Place names, linguistic contacts and prehistory: With special reference to Åsele Lappmark”, i Harald Hvarfner (red.), *Hunting and fishing: Nordic symposium on life in a traditional hunting and fishing milieu in prehistoric times and up to the present day* (Luleå 1965) s. 135–158.
- Dahlstedt, Karl-Hampus. ”Some observations on Scandinavian-Lappish place-names in Swedish Lapland”, i *Lapps and Norsemen in olden times* (Oslo 1967) s. 78–103.
- Davidson, H. R. Ellis. *Gods and myths of northern Europe* (Harmondsworth 1964).
- Drobin, Ulf. ”Afrikanska religioner i västerländska belysningar: En idéhistorisk bakgrund”, i Madeleine von Heland (red.), *Europa i Afrika: Fyra studier i västerländsk Afrikasyn* (Stockholm 1979) s. 154–221.
- Edsman, Carl-Martin. ”A manuscript concerning inquiries into witchcraft in Swedish Lapland (”Trolldomsrannsakingar i Lappmarken”) 1649–1739 by Erik Nordberg”, i Louise Bäckman & Åke Hultkrantz (red.), *Saami pre-Christian religion: Studies on the oldest traces of religion among the Saamis* (Stockholm 1985) s. 121–137.
- Eliade, Mircea. *Zalmoxis, the vanishing God: Comparative studies in the religions and folklore of Dacia and Eastern Europe* (Chicago 1972).
- Fjellström, Phebe. *Lapskt silver: Studier över en föremålsgrupp och dess ställning inom lapskt kulturliv 1: Textdel* (Uppsala 1962).
- Fjellström, Phebe. *Samernas samhälle i tradition och nutid* (Stockholm 1985).
- Forbus, Henric. ”Prosten Henrik Forbus’ skrifvelse till K. M:t den 29 mars 1727 med berättelse om den norska lappmissionen och lapparnas hedendom”, i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm [1727] 1910a) s. 28–41.

- Forbus, Henric. "Forbus' jämförelser mellan lapparnas och de klassiska folkens gudar samt refutation af lapparnas afgudadyrkan", i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm [före 1730] 1910b) s. 76–87.
- Fritzner, Johan. *Ordbog over Det gamle norske Sprog* 1–4 (Oslo [1883–1896] 1954–1971).
- Grundström, Harald. *Lapsk-svensk-tysk ordbok till Anta Pirak: Jåhttee Saamee Vies-soom*, utarb. av H. Grundström, översatt till tyska av W. Schlachter (Uppsala 1939).
- Grundström, Harald. *Lulelappsk ordbok: Lulelappisches Wörterbuch* 1–4 (Uppsala 1946–1954).
- Haavio, Martti. "Der oberste Gott der skandinavischen Lappen", *Temenos* 5 (1969) s. 54–84.
- Hansegård, Nils E. *Recent Finnish loanwords in Jukkasjärvi Lappish* (Uppsala 1967).
- Hasselbrink, Gustav. *Südlappisches Wörterbuch* 1–3 (Uppsala 1981–1985).
- Holm, Rurik. "Den svenska missionen bland lapparne och dess möte med lapparnes religion", *Kyrkohistorisk årskrift* 20 (1919) s. 315–336.
- Holmberg, Uno. *Lapparnas religion* (Uppsala [1915] 1987).
- Holmberg, Uno. *The mythology of all races 4: Finno-Ugric, Siberian* (New York [1927] 1964).
- Hultkrantz, Åke. "Die Religion der Lappen", i Ivar Paulson, Åke Hultkrantz & Karl Jettmar, *Die Religionen Nordeurasiens und der amerikanischen Arktis* (Stuttgart 1962) s. 283–303.
- Hultkrantz, Åke. "Type of religion in the Arctic hunting culture: A religio-ecological approach" i Harald Hvarfner (red.), *Hunting and fishing: Nordic symposium on life in a traditional hunting and fishing milieu in prehistoric times and up to the present day* (Luleå 1965) s. 265–318.
- Hultkrantz, Åke. "Ekologiska perspektiv på arktiska och subarktiska jägarreligioner", i Harald Hvarfner (red.), *Jakt och fiske: Nordiskt symposium om livet i en traditionell jägar- och fiskarmiljö från förhistorisk tid fram till våra dagar* (Luleå 1975) s. 363–378.
- Hultkrantz, Åke. "Ecology of religion: Its scope and methodology", i Lauri Honko (red.), *Science of religion: Studies in methodology: Proceedings of the study conference of the International Association for the History of Religions, held in Turku, Finland, August 27–31, 1973* (Haag 1979) s. 221–236.
- Jakobsdotter, Kerstin. "Kerstin Jakobsdotters uttydning af de lapska orden i von Westens brev", i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910) s. 8–11.
- Karjalainen, Kustaa F. *Die Religion der Jugra-Völker* 2 (Helsingfors 1922).
- Karsten, Rafael. *The religion of the Samek: Ancient beliefs and cults of the Scandinavian and Finnish Lapps* (Leiden 1955).
- Kildal, Jens. "Ur Jens Kildals Appendix till hans verk 'Afguderiets Dempelse'", i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm [1730] 1910) s. 88–98.

- Kildal, Jens. ”Afguderiets Dempelse, og den Sande Lærdoms Fremgang” [red. av Marie Krekling], i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter* (Oslo [1730 och senare] 1945) s. 102–152.
- Kildal, Jens. ”Jens Kildals [...] beskrivelse om runebommen”, i Ove Dahl (red.), *Biskop Gunnerus’ virksomhed fornemmelig som botaniker ... 3: Tillæg 2: Uddrag af Gunnerus’ brevveksling ...: Hefte 2* ([före 1759] 1897) s. 46–53.
- Kolsrud, Oluf. ”Finnemissionen fyre Thomas von Westen”, *Studia Septentrionalia* 3 (1947) s. 1–17.
- Korhonen, Olavi. *Samisk-svensk, svensk-samisk ordbok / Sádnigir’ji: Sámiigielas ruotagillii, ruotagielas sámigiillii* (Jokkmokk 1973).
- Korhonen, Olavi. *Bákkogir’je: Julevusatnes dárrui, dáros julevusatbmái / Lulesamisk-svensk, svensk-lulesamisk ordbok* (Luleå 1979).
- Krohn, Karle. ”Lappische Beiträge zur germanischen Mythologie”, *Finnisch-ugrische Forschungen: Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde* 6 (1906) s. 155–180.
- Lagercrantz, Eliel. *Wörterbuch des Südlappischen: Nach der Mundart von Wexsen* (Oslo 1926).
- Lagercrantz, Eliel. *Lappischer Wortschatz* 1–2 (Helsingfors 1939).
- Lindahl, Erik & Johan Öhrling. *Lexicon lapponicum, cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico* (Stockholm 1780).
- Ljungberg, Helge. *Den nordiska religionen och kristendomen: Studier över det nordiska religionsskiftet under vikingatiden* (Stockholm 1938).
- Lundkvist, Sven. ”Northern Scandinavia during the Middle Ages”, i Margareta Backe (red.), *In Honorem Evert Baudou* (Umeå 1985) s. 89–97.
- Mebius, Hans. *Värrö: Studier i samernas förkristna offerriter* (Uppsala 1968).
- Molland, Einar. ”Norwegen: 1. Kirchengeschichte”, i *Die Religion in Geschichte und Gegenwart: Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft* 4 (Tübingen 1960).
- Nesheim, Asbjørn. ”Eastern and western elements in culture”, i *Lapps and Norsemen in olden times* (Oslo 1967) s. 104–163.
- Nesheim, Asbjørn. ”Cultural contact of the Lapps with their neighbours”, *Fenno-Ugrica Suecana* 2 (1979) s. 95–104.
- Nesheim, Asbjørn. ”Samisk språk”, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid* 15 (Köpenhamn 1982).
- Nielsen, Konrad. *Lappisk ordbok / Lapp dictionary based on the Dialects of Polmak, Karasjok and Kautokeino* 1–3 (Oslo 1932–1938).
- Noræus, Petrus. [Tillägg till O. Graans relation], i Karl B. Wiklund (red.), *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv* 17:2 (Uppsala [1690-t.?] 1899) s. 65–67.
- Knudsen, Trygve et al.. *Norsk Riksmålsordbok* 2:2 (Oslo 1957).
- Odner, Knut. *Finner og terfinner: Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia* (Oslo 1983).

- Odner, Knut. "Saamis (Lapps), Finns and Scandinavians in history and prehistory", *Norwegian archaeological review* 18:1-2 (1985) s. 1-12.
- Ollrik, Axel. "Nordisk og lappisk gudsdyrkelse: Bemærkninger i anledning af Solvognen fra Trundholm", *Danske Studier* (1905) s. 39-57.
- Ollrik, Axel & Hans Ellekilde. *Nordens Gudeverden 1: Vætter og Helligdomme* (Köpenhamn 1926).
- Paasche, Fredrik. *Hedenskap og kristendom: Studier i norrøn middelalder* (Oslo 1948).
- Paasche, Fredrik. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden: Olaus Petri-forelesninger ved Uppsala universitet våren 1941, med minneord, innledning og noter utgitt ved Dag Strömbäck* (Stockholm 1958).
- Paulson, Ivar. "Die Religionen der nordasiatischen (sibirischen) Völker", i Ivar Paulson, Åke Hultkrantz & Karl Jettmar, *Die Religionen Nordeasiens und der amerikanischen Arktis* (Stuttgart 1962) s. 1-144.
- Pettersson, Olof. "Tiermes - Dierbmes - Horagalles - Thor: A marginal note on the problem of the relation between Lappish and Scandinavian ideas of the thunder-god", i *Knut Lundmark and man's march into space: A memorial volume* (Göteborg 1961) s. 123-134.
- Pipping, Hugo. *Eddastudier 1* (Helsingfors 1925).
- Qvigstad, Just. *Nordische Lehnwörter im Lappischen* (Christiania 1893).
- Qvigstad, Just. "Register til de lappiske navn i Nørømanuskriptet og Hans Skankes Epitomes pars prima", i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter* (Oslo 1943) s. 40-54.
- Randulf, Johan. "Relation Anlangende Find-Lappernes, saavel i Nordlandene og Findmarken som udi Nummedalen, Snaasen og Selboe, deres afGuderier og Sathans Dyrkelser", i Just Qvigstad (red.), *Kildeskrifter til den lappiske mytologi 1* (Tronheim 1903) s. 6-62.
- Reuterskiöld, Edgar. *De nordiska lapparnas religion* (Stockholm 1912).
- Samilin, Paulus. "Paulus Samilins uttydning af de lappiske orden i von Westens brev", i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910) s. 12-16.
- Skanke Hans. "Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ: Pars Prima: Anlangende de Nordske Lappers Hedendom og Superstitioner" [red. av O. Solberg], i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter* (Oslo [1728-1731] 1945) s. 179-224.
- Sköld, Tryggve. "On the origin and chronology of Saamish (Lappish) words", i Louise Bäckman & Åke Hultkrantz (red.), *Saami pre-Christian religion: Studies on the oldest traces of religion among the Saamis* (Stockholm 1985) s. 61-67.
- Snorre Sturlasson. *Konunga-boken eller sagor om ynglingarne och Norges konungar intillår 1177 1: Af Snorre Sturleson; Öfversatt och förklarad af Hans Olof Hildebrand* (Örebro 1869).
- Ström, Folke. *Nordisk hedendom: Tro och sed i förkristen tid* (Göteborg 1961).
- Thors, Carl-Erik. *Den kristna terminologin i fornsvenskan* (Helsingfors 1957).
- Torp, Alf. *Nynorsk etymologisk ordbok* (Kristiania 1919).

- von Unwert, Wolf. *Untersuchungen über Totenkult und Odinnverehrung bei Nordgermanen und Lappen mit Excursen zur altnordischen Literaturgeschichte* (Breslau 1911).
- de Vries, Jan. *Altgermanische Religionsgeschichte* 1–2 (2:a uppl.) (Berlin 1956–1957).
- Walls, Andrew F. "Primal religious traditions in today's world", i Frank Whaling (red.), *Religion in today's world: The religious situation of the world from 1945 to the present day* (Edinburgh 1987) s. 250–278.
- von Westen, Thomas. "Thomas von Westens bref till prästerskapet i Jämtland etc. den 11 mars 1723", i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910) s. 1–7.
- Westin, Gunnar. "Some views concerning the importance of North Norway for Upper Norrland at the end of the prehistoric era", i Harald Hvarfner (red.), *Hunting and fishing: Nordic symposium on life in a traditional hunting and fishing milieu in prehistoric times and up to the present day* (Luleå 1965) s. 493–500.
- Wiklund, Karl B. "Die lappische Zaubertrommel in Meiningen", *Le Monde Orientale* 4 (1910a) s. 89–110.
- Wiklund, Karl B. "Register", i Edgar Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* (Stockholm 1910b) s. 111–120.

Louise Bäckman, f. Klementsson år 1926 inom Vapstens sameby. Professor emerita i religionshistoria vid Stockholms universitet, hedersdoktor vid Umeå universitet och Honorary Life Member of IAHR (International Association of History of Religion). Tidigare ordförande för dåvarande Nordiskt-samiskt institut, Kautokeino. Hennes forskningsintresse har varit, och är, att söka samernas egen röst bland alla de otaliga röster som beskriver samisk kultur. Intresset är koncentrerat i första hand till tolkningen av samernas traditionella religion och mötet med kristendomen.
lovise.backman@gmail.com

Sammanfattningar på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska

Vearalden Olmai – Världens Man – Frey dehe Kristus?

Artihkkal lea ipmila, Vearalden olmai, birra ja lea váttis dulkot. Gáldut dán ipmila birra vulget visot Norgga bealde, álggus oarjánsámi guovllus, ja leat čállon miššonearain 1720-logus.

Vearalden olmai gohčoduvvo maid ”Rararet” dehe ”Radien”, ja goappežagat leaba namat, dego Vearalden olmai, luikon davviriikkagielas ja mearkkaša ”ráđđedeaddji”. Dán oruhis lea vel okta namma, ”Mailmen radien”, gielaláččat suoma-davviriikkalaš čoahkkáibidju. Ovdal dahkkon dutkamušain ipmil lea ipmirduvvon dain myhtain dego beaggán šattolašvuoda ipmil Frey, mii gohčoduvvo máilmmi ipmilin ”veraldar-gođ”.

Ná maid sáhttit geahčadit: álggus sápmelaččat ledje luondduálbmot, luonddu oidne addin ja váldin. Beaivi attii čuovgga ja lieggasa visot eallimii – ja oaivvilduvvui danin leat eadni buot eallimii –, baján attii ovdohaga čázi ja biekká birra ja jugii dan man luondu buvttadii. Muhtin duoddarat dehe viiddes guovllut oaivvilduvvojedje ereliiggánin ja danin daddjoje ”bassibáikin”. Ráđđedeaddji vákšo dakkár guovllu ja sutnje oaffarušše geađgái mii lei lahkosis, dehe vulle soagi mas ruohtasbullji bidjui bajás guvlui. Geavahuvvui maid njuolggadus; nissoniin ii lean lohpi dáid guovlluide (davviriikkalaš dáhpá man leat luoikan, vai?).

Artihkkal ákkastallá dat lea jáhkehahtti ahte Vearalden olmai ii ovddas luikon ipmárdusaid ii Freyas iige Kristusis – nugo leat evttohan boarrásit dutkamiin – muhto lei sámi álbmoga myhtalaš orut geas lei eanet ”ráđđedeaddji” sadji luondduálbmotjáhkus.

Översättning Miliana Baer

Vearalden Olmai – Värálda Álmáj – Freya vaj Kristus?

Artihkkala ulmme l jubmelasj viessoga birra, Vearalden olmai, mij la gáássjel tjielggit. Gáldo dán viessoga birra báhti Vuonas, ávdemusát oarjjelsámequovlos, ja li misjånerajs 1720-lågon tjåledum.

Vearalden olmai gåhtjoduvvá aj ”Rararet” jali ”Radien”, ja goappås j namá li, nåv gåk Vearalden olmai, loaddnudum nuorttariikkagielas ja merkaj ’ráddijiddje’. Dán viessogin la vil namma, ”Mailmen radien”, gielalattjat suoma-nuorttariikká aktijbiejadibme. Ávdep åtsådimbargojn la jubmel dåbdåduvvam nuorttariikkalasj myhtalasj sjaddelisvuhtajubmelijn Freya, mij gåhtjoduvvá veraldar-gođ, ’vå-rålda jubmel’.

Nåvtti måhttep aj dådjadit: Sáme lidjin ålgos luonndoålmuk, dådjadin luondov vadden ja vållden. Biejvve tjuovgav vattij gåjkkaj

mij viesoj – ja aneduváj danen ieddenen gájkká viessogijda –, átjek ávdáaltsárnoj tjátje birra ja bieggá juogij majt luonndo dagáj. Muhtem váre jali stuorra bájke dádjaduvvin sierralágátjin ja danen sárnodum ”ájllisin”. Dakkir bájkke gáhttiduváj ráddijiddjes masi värrodin lahka giergen, jali de verrin soagev man ruohtsas bajás bånjáduváj. Njuolgadus anoduváj aj; kujnajn állim loahpe dájda bájkijda boahdet (loadnudum nuorttarijkká vuohke márjju?).

Artihkal ságastallá jut Vearalden olmai jáhkedahte ij ávdásta loadnudum ájadisájt ij Freya ij ga Kristusa birra – náv gák la oajvva-duvvam ávdep átsádimen – ájnat lij rijkalasj sáme myhtalasj viessok manna buojkoduvvá ”ráddijiddje” ánburgge luonndoálmukjáhk-kudagán.

Översättning Barbro Lundholm

Vearalden Olmai - Veartenen álma – Frey jallh Kristuse?

Artihkele akten jupmeles voejkenen bijre Vearalden olmai, jih daam voejkenem jallh álmam ij dan aelhie guarkedh. Gaajkhk gaaltjih daan voejkenen bijre Nöörjeste, evtemes dehtie áarjelsaemien dajveste, mejtie misjoneerh 1720-jaepine tjaalasovvin.

Vearalden olmai, aaj ”Rararet” jallh ”Radien” gohtjesovvi, jih dah gaabpatjahkh nommh seamma goh Vearalden olmai, nommem mejtie noerhtelaanti gieleste lööneme, seamma goh dej gielen ’rádare’. Daan voejkenen aaj aktem jeatjah nommem ”Mailmen radien”, sáevmien-noerhtelaanten gieleste. Aerebe dotkeme voejkenem toelhkestamme goh dihte noerhtelaanten vaajesen, gaajtelesvoeten jupmele Frey, mejtie gohtje veraldar-god, ’veartenen jupmele’.

Dam aaj daesnie maechtebe vovejnedh: aalkovistie saemieh lin iemialmetjih, vöojnin miehtjie dihte mij vedti jih vööliti. Biejjie tjoevekem jih bahkem gaajkhk jieliejidie vedti – jih dan ávteste dihte gaajkhk jielijh ietnie – raejrie tjaetsiem bieljeli jih bieggá gaajkhkem miehtjesne juekieji. Dejstie ássjalommesistie muvtht vaerieh jallh stoere dajvh lin sjïere jih dan ávteste ”aejlies”. Dagkerem dajvem raerienálma vaaksjoeji jih disse naan gearkan mij daagkoe baalte sjïeledin, jallh sáekiem vieredin jih dam roehtsem bæjjese járrehtin. Aaj njoelkedassh gáávnesieh: Idtjin nyjsenæjjah luhpiem utnieh daejtie dajvide tjaangedh (mejtie noerhtelaantijste dam vuekiem lööneme?).

Artihkele voejkenem Vearalden olmai digkede j'ih guktie åssjalom-
mesh dan bijre ij gustie gænnah lööneme, ij dihte dovne Frey jallh
Kristuse – guktie båeries dotkemistie jeahteme – dihte lij saemien
vaajesen voejkene mejtie iemiealmetji jaahkosne ”raerijinie” buer-
kiestamme.

Översättning Sig-Britt Persson och Karin Rensberg-Ripa